
Kršćanske Crkve u europskom projektu

Thomas Bremer, Münster

UDK: 28 (4-67 EU)
Prethodno priopćenje

Sažetak

U početcima europskih integracijskih procesa religijska dimenzija nije doduše igrala nikakvu ulogu. Posljednjih godina, međutim, razmišljanje o "duši Europe" dobiva sve više na važnosti. Ono uključuje pitanje što je zapravo Europa, kako ona sebe definira. Pogled u povijest pokazuje da se shvaćanje Europe nekoliko puta mijenjalo. Za razumijevanje Kontinenta moramo dakle posegnuti za tradicijama i vrijednostima koje pak pokazuju da je "Europa" otvoren pojam. Za te tradicije i vrijednosti kršćanstvo u svojem zapadnom i istočnom obliku ima važno, ali ne isključivo značenje. Treba uzeti u obzir druge religije i sva sekularna nastojanja. Očito je da je Europa obilježena posebnom raznolikošću kojom se odlikuje. Zadaća je upravo Crkava da čuva tu raznolikost, pa time i identitet Europe.

Ujedinjavanje Europe počelo je kao proces čija je svrha bila sprječavanje novih ratova u Europi, nakon razarajućeg iskustva Drugoga svjetskog rata. Prvobitan impuls osnivača Unije sastojao se u ideji da nikad više ne smije biti rata između Njemačke i Francuske, koje su se smatrale *Erbfeinde*, nasljednim neprijateljima. Sredstvo za postizanje tog cilja bilo je vrlo jednostavno i djelotvorno: zajednička kontrola nad ugljenom i čelikom trebala je onemogućiti nasilni konflikt, jer su obje sirovine neophodne za svaku vrstu naoružavanja, izgradnje vojne sile itd. Tako je godine 1951. bila osnovana Europska zajednica za ugljen i čelik, dakle samo šest godina nakon rata, a potpisnici su bili bivši neprijatelji, Francuska i (Zapadna) Njemačka, te Italija, Nizozemska, Belgija i Luksemburg. Francuska je željela spriječiti mogućnost njemačke kontrole sirovina za proizvodnju oružja i za to je bila spremna staviti

i svoje sirovine pod međunarodnu kontrolu; bio je to golem i odvažan korak kad se zna za povijesna iskustva Francuske s njezinim istočnim susjedom.

Iz tih početaka nastala je šira suradnja na gospodarskom polju, osnivanje Europske gospodarske zajednice 1957. i naposljetku suradnja na političkom polju, iz koje je nastala Europska Unija, u kojoj su se države članice odrekle vrlo značajnih ingerencija, kao što su kontrola nad valutom i nad granicama.

Europska integracija bila je dakle gospodarski i politički pothvat koji nije imao kulturnoga ni društvenog aspekta, a kamoli duhovnoga. Prema tome, ni Crkve se nisu posebno angažirale za Europu ili protiv nje. Premda se često naglašava kako su vodeći političari europskih integrativnih procesa bili praktični kršćani, uglavnom katolici, ipak taj projekt nije bio crkveni, a oni su postupali po svojoj savjesti, a ne po nekom crkvenom nalogu. Zanimljivo je da je pomirba među dojučerašnjim neprijateljima, Francuskom i Njemačkom bila značajna i za ljude iz Crkve odmah nakon rata, kako je razvidno iz povijesti nastanka katoličkoga mirovnog pokreta Pax Christi.

Ta se situacija promijenila tek kad se Europska zajednica počela baviti pitanjima koja su se ticala interesa Crkava. Crkve su potom osnovale predstavništva u Bruxellesu, pokušavale su intervenirati u planirane nacрте zakona, upoznale su javnost sa stavovima Crkava o pojedinim pitanjima. Na katoličkoj strani treba spomenuti COMECE, komisiju biskupskih konferencija u Europskoj Uniji koja ima tajništvo u Bruxellesu. Protestanti i pravoslavci imaju Komisiju za crkvu i društvo, koju je osnovala Konferencija europskih crkava, a pojedine Pravoslavne crkve (Carigradska, Grčka, Ruska) imaju i svoja predstavništva.

Jacques Delors, predsjednik Europske komisije i vjernik katolik, bio je prvi političar koji je ukazao na to da i integrativnim procesima Europe treba duhovna osnova, da se oni ne smiju reducirati samo na gospodarstvo i politiku. Izrazio je to riječima kako Europi treba dati dušu. Valjda nijedna izreka jednog političara nije polučila veći odjek od ove Delorsove. Crkve su rado prihvaćale njegovu misao i tražile su od odgovornih da

se ne bave samo gospodarskim i političkim stranama procesa integracije nego da pronadu i njegove duhovne osnove, a time i duhovne osnove Kontinenta. Međutim, i u neckvenom prostoru to se pitanje sve češće postavlja. Za to postoji nekoliko razloga; nabrojiti ću neke od njih:

1. Poznato je da je posljednjih godina zanimanje za religiju poraslo. Teza o sekularizaciji (prema kojoj se religija sve više povlači u privatnu sferu) više nije općenito prihvaćena i religija igra sve veću ulogu u javnom prostoru. Nakon kraja komunizma to se posebno očitovalo u zemljama srednje i istočne Europe, a nakon rujna 2001. godine to pitanje se dodatno postavilo u vezi s islamom.

2. Rasprava o mogućem pristupu Turske Europskoj Uniji potaknula je pitanje može li islamska država biti članica Unije. Jasno je da Turska još ne ispunjava uvjete za ulazak, takozvane kopenhagenske kriterije, ali pitanje o načelnoj mogućnosti uključivanja Turske u Uniju i dalje stoji. Iznenaduje činjenica da islamska stranka, koja je trenutačno na vlasti u Turskoj, mnogo više radi na reformama i na približavanju zemlje Uniji negoli što su to činile sekularne stranke u prethodnim desetljećima.

3. U toku razrađivanja Europskog ustava, odnosno Ugovora o Ustavu, pojavilo se pitanje treba li u tekstu Ustava spomenuti Boga (*nominatio Dei*), a isto vrijedi i za kršćanske korijene Kontinenta. Zadnji tekst (koji je bio odbačen u referendumima u Francuskoj i Nizozemskoj) nije govorio o Bogu, ali je govorio o religioznom naslijeđu Europe. Osim toga, on je prvi put predviđao institucionalizirane kontakte vjerskih zajednica s ustanovama Unije.

Delors je svojom rečenicom očito upozorio na jedan nedostatak čiji su korijeni duboki. Nitko u biti ne može reći što je zapravo Europa. Pokušati ću u ovom tekstu skicirati nekoliko elemenata za koje mi se čini da su važni pri definiranju Europe; početi ću najprije s nekima koji već postoje.

Delorsova izreka implicira da postoji *jedna* europska duša. Jasno je, međutim, da se radi o metafori. Kontinenti obično nemaju dušu. Ali i kao metafora, čini se da je europska duša jedna i jedinstvena. No Europa je obilježena time da ima mnogo duša u sebi, ona je obilježena mnoštvom.

Metafora o duši postavlja pitanje o specifičnosti Europe, koja se odnosi na njezine duhovne tradicije, njezinu povijest i njezine sadašnje vrijednosti. Gdje su, međutim, granice Europe, što čini Europu? Američki povjesničar Burke pitao je: "Did Europe exist before 1700?", je li Europa postojala prije 1700.? Nije li naš kontinent na kraju jedna moderna konstrukcija? U antici latinska imena *Europa*, *Africa* i *Asia* nisu označavala kontinente, nego samo sjevernu, južnu i istočnu obalu Sredozemnog mora. Grci i Rimljani nisu imali ideju ni o kakvom zajedništvu s barbarima na Sjeveru, o tome da žive s njima na jednom kontinentu; istodobno su Azija i Afrika, pak, gdje su živjeli najpoznatiji teolozi mladog kršćanstva, bile dio svijeta i Rima i Atene. Tek podjelom kršćanstva, pojavom Franaka na povijesnoj sceni i islamizacijom dijela Sredozemlja Europa se premjestila sjevernije; krunidba Karla Velikog na Božić godine 800. za cara simbolizira taj proces.

Prvi mogući odgovor na pitanje o europskim granicama odnosi se na zemljopis i čini se posve jasnim. Međutim, pokušamo li to pitanje točnije sagledati, vidjet ćemo da nam ni prividno jasne zemljopisne granice Kontinenta pritom više ne pomažu, čak ni morske granice. Kako se Britanski otoci odnose prema Europi, kako se odnosi Island, kako Grenland?

Sredozemlje se može i mora zapravo prihvatiti kao jedinstveni prostor, kao što sam to upravo rekao i kao što je to bio slučaj stoljećima. Ovdje je svaka podjela umjetna. Najbolji primjer za takav apsurd je Istanbul: grad koji se nalazi na dva kontinenta, podijeljen morskim tjesnacem koji se daje prijeći za petnaestak minuta trajektom i čiji se dijelovi i četvrti razlikuju zbog različitih tradicija koje su ondje zastupljene, ali sigurno ne zbog položaja na "različitim" kontinentima.

Sasvim je problematičan pokušaj razgraničavanja na Istoku. Ural se nudi kao granica zato što se tako lijepo povlači od Sjevera prema Jugu, ali on je tek niz bezazlenih brežuljaka, a ne gorski masiv koji dijeli kontinente. Gradovi u Sibiru s one strane Urala nalaze se u Aziji, ali to su europski gradovi. Vladivostok je ruski i time europski grad koji se nalazi na Japanskome moru. I to pokazuje da nam zemljopis ne pomaže mnogo. Kao sve granice, tako su i zemljopisne granice, čak i "prirodne", prividno "objektivne" granice umjetne tvorevine,

konstrukcije koje uglavnom nemaju puno toga zajedničkog s realnošću, nego su nastale u našim glavama. Europa se prema tome ne da definirati zemljopisnim kriterijima.

Ipak, postoji Europa kao kulturalni pojam, koji se često naziva "zapadnom kulturom" kad ga uočimo izvan našeg kontinenta, u Kanadi, Australiji, Americi. Ne možemo reći da su to europske zemlje, ali su one uvijek bile pod jakim utjecajem europske kulture i prema tome jesu nekako i europske. Isto vrijedi i za Izrael.

U političkoj diskusiji Europa se često poistovjećuje s Europskom Unijom. Prednost takvog postupka je u tome što se s raspravom o proširivanju Europe u isto vrijeme vodi i rasprava o granicama Europe. Nedostatak je, međutim, u tome što je ta definicija Europe iznimno ograničena. Jedva da tko razmišlja o tome kako Norveška i Švicarska, te dvije nesumnjivo europske zemlje, nisu članice Unije. Osim toga, u tom se slučaju veoma jako naglašava politička tvorevina, ali ne i elementi kakovi su povijest ili vrijednosti. Dakle, i takva definicija ne zadovoljava. Mora biti i ostati jasno da je Europa uvijek više od Europske Unije. Razvidno je to i po tome što druge europske institucije, poput Europskog vijeća ili OEBS-a OESS-a imaju mnogo više članova nego Europska Unija; OEBS-u OESS-u pripadaju čak i Kanada i SAD, a iz povijesno-političkih razloga i države u srednjoj Aziji koje su nekoć bile republike u sastavu Sovjetskog Saveza.

Po drugom shvaćanju, opet, Europu se karakterizira kršćanstvom, i to kršćanstvom u njegovom latinskom, zapadnom obliku. Po tome je Europa *latinitas*, obilježena tradicijama katoličkoga i protestantskoga kršćanstva, daljnjim razvitkom rimskoga prava i određenim formama državnosti. U svojoj glasovitoj knjizi o sukobu civilizacija (ili kultura) američki politolog Samuel Huntington crta debelu liniju razdvajanja u Europi, koja ide po liniji koja razdvaja istočno kršćanstvo od zapadnoga. Odbacimo li tu liniju, moramo se upitati o pripadnosti pravoslavlja Europi. Prva pravoslavna zemlja u Uniji bila je Grčka, potom Cipar. U oba slučaja u pozadini njihova uključivanja u Uniju bili su politički razlozi. Danas su članice Europske Unije i Rumunjska i Bugarska, a u Latviji

i Estoniji postoje znatne pravoslavne manjine. Kad govorimo o pravoslavlju u Europi, međutim, na prvome mjestu treba razmišljati o fenomenu Rusije. Svojim pravoslavljem ona bez sumnje pripada kršćanskom kulturnom prostoru, a u kulturnom pogledu integralni je dio europskoga naslijeđa. Ruska književnost, glazba i likovna umjetnost nisu zamislive bez zapadnoeuropskog utjecaja, a i ruski pisci, kompozitori i slikari utjecali su na zapadnu kulturu. Uvijek su postojale razmjene u oba smjera, i ta činjenica i dalje ostaje, unatoč svim političkim pokušajima da se Rusija prikaže kao poseban slučaj. Rusija je uistinu poseban slučaj, to je jasno već kad se sagleda sva njezina prostorna veličina, ali ona je europski poseban slučaj.

Taj problem postoji ne samo u odnosu prema Rusiji. Političari su izmislili novu zemljopisnu jedinicu: "zapadni Balkan". Prema tome, sada treba reći: Zemlje južnog zapadnog Balkana u gospodarskom su pogledu daleko od mogućnosti skorog ulaska u Uniju, ali ako se ta situacija jedanput promijeni, tada moramo tematizirati ulazak Bosne i Hercegovine u Europsku Uniju, dakle Bosne i Hercegovine kao europske zemlje, ali s (relativnom) većinom muslimanskog stanovništva. Treba spomenuti i Albaniju, a odnedavna postoji i treća takva država, naime, Kosovo. Ograničenje na kršćanstvo, a kamoli na zapadno kršćanstvo, također nam, prema tome, ne pomaže kao kriterij. No najvažnijim mi se čini da ne smijemo zaboraviti kako i mnogobrojne druge tradicije isto tako pripadaju Europi.

Najprije bih spomenuo židovstvo, koje je ostavilo tako snažne tragove na europskom kontinentu. Iako je danas promijenilo svoj oblik, ipak se prosvjetiteljstvo (o čemu će biti riječi kasnije) ili posebno njemačka kultura ne mogu zamisliti bez prinosa židovstva; mogli bismo ići još dalje i spominjati kulturu sjećanja ili kršćansku antropologiju, koje počivaju, dakako, na židovskoj osnovi. Kršćani često zaboravljaju da su nasljednici židovstva, i to s tragičnim posljedicama.

Nadalje, treba spomenuti islam, koji je gotovo od svojega nastanka postojao najprije u jugozapadnoj, a onda i u jugoistočnoj Europi, i koji je bio iznimno bitan za povijest europskog mišljenja. Islam je u načelu tolerantna religija,

barem prema onim religijama koje u osnovi imaju Knjigu, dakle prema drugim monoteističkim religijama. U Srednjoj Europi naviknuli smo procjenjivati ga gotovo isključivo prema današnjem stanju u Saudijskoj Arabiji; međutim, Židovi koji su bili protjerani u doba katoličke "rekonkviste" doselili su se krajem 15. stoljeća iz Španjolske u Osmansko Carstvo jer su ondje dočekani s više tolerancije negoli u Španjolskoj. Posredstvom islama Europa je dobila mnogo značajnih ideja, od filozofije do matematike; Rimljani primjerice, nisu poznavali nulu, koja je omogućila složenije operacije i time razvitak elektronike i računalne tehnike.

Nadalje, valja spomenuti prosvjetiteljstvo, koje je nastalo unatoč crkvenom otporu, premda njegove vrijednosti počivaju na židovsko-kršćanskoj slici o čovjeku. Tako nije slučajno da su pojave poput kritičkog mišljenja, ideja neovisnosti ili autonomije nastale u kontekstu kršćanskog mišljenja i da su potekle iz Europe.

Međutim, europske vrijednosti i europsko naslijeđe nisu uvijek samo pozitivni. Tom naslijeđu pripadaju i vjerski ratovi te sukobi u Europi. Danas se vodi živa rasprava o tome jesu li takve pojave svojstvene monoteističkim religijama, koje obilježava zahtjev za raspolaganjem apsolutnom istinom, koja pak ne može dopustiti neku drugu istinu. Dio europskog naslijeđa je i kolonijalizam, koji je imao razorne posljedice i kojemu do danas posvećuje premalo pozornosti. Naposljetku, upravo je Europa kontinent na kojemu su nastale obje totalitarne diktature 20. stoljeća, sa svim svojim posljedicama, i za druge kontinente, fašizam i komunizam. Ne govorimo li pri definiciji Europe i o tome, onda spominjanje kršćanskog obilježja Europe (koje je samo po sebi naravno ispravno) zadobiva gorak okus trijumfalizma.

Uza sve to, Europi pripadaju i mnoge druge pojave, koje su "neutralne". U njih spadaju tako različite stvari poput formiranja država, formiranja nacija, razvitka prava, kao i suživot mnogih različitosti na relativno tijesnom prostoru.

Temom "kolonijalizma" dotakli smo pitanje odnosa Europe prema neeuropskom prostoru. Ono je s jedne strane karakterizirano složenom poviješću: europske (zapadno-europske) sile osvojile su druge kontinente i, ponajprije, ljude s

drugih kontinenata tretirale kao predmete, odnosno kao robu. Posljedice tog naslijeđa prisutne su u zemljama južne Zemljine polutke sve do danas, a ropstvo je jedno od najmračnijih poglavlja europske povijesti. Nažalost, europska povijest ne oskudijeva takvim razdobljima. S druge strane, Europa je razvijala vrijednosti koje do današnjeg dana izvozi i koje su za sve nas od takva značenja da govorimo o Europi kao "zajednici vrijednosti". Ljudska prava, koja su uglavnom europski koncept, takve su prirode da moraju biti od univerzalnog značenja, ona ne mogu biti parcijalna.

To, međutim, podrazumijeva i odgovornost. Te vrijednosti ne podliježu kompromisu ili dogovoru. Tenzija između zahtjeva ljudskih prava i mogućega novog kolonijalizma postaje ovdje jasna, a ona je gotovo nerješiva prepreka ako se načelo ljudskih prava shvati ozbiljno. Ali i kad držimo da ljudska prava vrijede univerzalno, ipak je moguće poštovati različitosti drugoga, dakle priznavati drugoga kao drugoga, cijeniti ga zato što jest drugi i drugačiji, i pokušavati izgraditi plodne interkulturalne i međureligijske odnose.

Dakle, za Europu su po mojem mišljenju bitne dvije točke, naime, (1) priznavanje mnoštva i različitosti, i (2) prihvaćanje odgovornosti za povijest, dakle i za ratove, i u odnosu na to preuzimanje odgovornosti za mir.

1. Svaka ideja ujednačavanja tome proturječi. To vrijedi za mnoge rasprave koje se vode oko procesa europske integracije; kad bi se taj princip više poštivao, onda bi u našim društvima bilo manje otpora prema Europi, manje, kako se to kaže na njemačkom, "umora od Europe" (*Europamüdigkeit*). Jedna paralela: to vrijedi isto tako i za ekumenski proces zbližavanja Crkava koji ne cilja ujednačavanju njihovih tradicija.

2. I ovdje vrijedi pravilo da pristup ne može biti ujednačen. To znači ni više, ali ni manje od obveze da se zalažemo za pravednost i za mir. Dostatan je jedan pogled na novine pa da vidimo kako u europskoj politici postoje golemi deficiti u tom pogledu.

Ove kratke primjedbe pokazuju da nema jedinstvene ideje o tome kako Europa treba izgledati i da takve ideje i ne može biti. Prema tome, ne postoji *jedna* duša Europe. Europa

je obilježena time što ima mnoge duše u sebi. Neke od njih su jače, druge slabije, neke su starije, druge mlađe, ali samo kad su sve prisutne i kad dolaze do izražaja, onda se radi o duši Europe. Za Europu, mnoštvo je središnje obilježje, i zbog toga ga moramo čuvati. Stoga je dakle i ideja o isključivo kršćanskim korijenima Europe preuska, i takvu poziciju moramo osporavati. Duša Europe može se razumjeti samo u mnoštvu tradicija koje su obilježile naš kontinent. Naša je zadaća čuvati to mnoštvo i ne dopustiti da se ideja o Europi svodi na samo jedan segment.

Die christlichen Kirchen im europäischen Projekt

Zusammenfassung

Zwar hat in den Anfängen der europäischen Integrationsprozesse die religiöse Dimension keine Rolle gespielt, doch ist in den letzten Jahren die Überlegung nach der "Seele Europas" immer mehr in den Vordergrund gerückt. Sie impliziert die Frage, was eigentlich Europa ist, wie es sich definiert. Ein Blick in die Geschichte zeigt, dass sich das Verständnis von Europa mehrfach geändert hat. Wir sind also zum Verständnis des Kontinents auf Traditionen und Werte verwiesen, die aber zeigen, dass "Europa" ein offener Begriff ist. Für diese Traditionen und Werte hat das Christentum in seiner westlichen und seiner östlichen Form eine wichtige, aber keine exklusive Bedeutung; auch andere Religionen und säkulare Bestrebungen müssen beachtet werden. Es zeigt sich, dass Europa von einer besonderen Vielfalt gekennzeichnet ist, die es auszeichnet. Es liegt auch und gerade an den Kirchen, diese Vielfalt und damit die Identität Europas zu bewahren.